

Bernadetta Nitschke-Szram

Uniwersytet Zielonogórski
ORCID 0000-0001-6286-9447
B.Nitschke@wpa.uz.zgora.pl

System nomenklatury w polskiej służbie dyplomatycznej w Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej

Słowa kluczowe: nomenklatura, partia, weryfikacja, kadry, ideologia

Streszczenie. System nomenklatury to zespół stanowisk wymagających akceptacji partyjnej. Był on wyznacznikiem systemu wprowadzonego w Polsce po 1945 roku. Został zaimplementowany z radzieckiego systemu biurokratycznego. Nomenklatura nie obejmowała całej biurokracji, a jedynie jej część, zajmującą kluczowe stanowiska w aparacie partyjnym, państwowym i gospodarczym. System ten stał się również podstawą funkcjonowania służby dyplomatycznej. Przekładało się to oczywiście w wymierny sposób na jej kadry. Przygotowanie zawodowe stanowiło wyłącznie składnik uzupełniający. System ten uległ likwidacji wraz z destrukcją systemu politycznego funkcjonującego w ówczesnej Polsce.

The nomenclature system in the Polish diplomatic service in the Polish People's Republic

Keywords: nomenclature, party, verification, cadres, ideology

Summary. The nomenclature system is a set of positions requiring party approval. It was an indicator of the introduced in Poland after 1945. It was implemented from the Soviet bureaucracy system. The nomenclature did not include the entire bureaucracy, but only a part of it occupying key positions in the party, state and economic apparatus. This system also became the basis for the functioning of the diplomatic service. This, of course, translated in a measurable way into her staff. Vocational preparation was only a complementary component. This system was liquidated together with the destructions of the political system functioning in Poland at the time.

System polityczny Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej (PRL) opierał się na regułach ustrojowych wykreowanych przez Polską Partię Robotniczą (PPR) i Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą (PZPR). Kluczową rolę w tym wypadku odgrywały zasady: przodującej roli klasy robotniczej; kierowniczej roli PPR i PZPR; centralizmu demokratycznego; społecznej, a właściwie państwowej własności środków produkcji; centralnego planowania w gospodarce; tzw. sojuszu robotniczo-chłopskiego; zasada istnienia walki klasowej i dyktatury proletariatu. Istotą systemu, który wykształcił się w Polsce po 1945 r., było istnienie wielu konstytucyjnych organów państwowych z jednej strony oraz nieformalnych struktur mających decydujący wpływ z drugiej. Odbiciem kierowniczej czy też nadrzędnej roli PZPR były trzy

przysługujące jej atrybuty. Pierwszym była nadrzędna pozycja partii, co wyrażało się w mającym charakter monopolu dysponowaniu przez PZPR uprawnieniami w zakresie wytyczania celów kierunkowych dla systemu władzy jako całości oraz celów częściowych, a właściwie składowych dla poszczególnych instytucji. Drugi atrybut kierowniczej roli partii, który umożliwiał realizację wypracowanej linii politycznej, opierał się na obecności we wszystkich formalnych instytucjach systemu. Wreszcie trzeci bazował na założeniu, że system prawny nie ogranicza partii w jej działaniu¹. System polityczny PRL wyrażały formalnie głoszone normy i reguły, uzupełniane przez układ nieformalnych zasad i mechanizmów regulujących funkcjonowanie władzy politycznej oraz jej powiązania ze społeczeństwem. Tym samym należy się zgodzić z Januszem Wroną, że „był to system władzy niedemokratyczny, o charakterze totalitarnym”², który wyłącznie „w warstwie semantycznej [...] mienił się demokracją, gwarantującą obszerny katalog praw i wolności obywatelskich, władzę przypisywał organowi przedstawicielskiemu, głosił zasady kontroli rządzących i wyznaczał ważną rolę władzy sądowniczej”³.

Brak monolitycznych struktur państwa był cechą szczególną państw totalitarnych. Partia i państwo stanowiły dwa źródła władzy. Takie pojęcia, jak: demokracja, parlament, rząd, sąd, prawo stanowiły tylko makiety, będące atrapami oryginałów⁴. Jak podkreśla Przemysław Gasztold: „Machina państwowa odgrywała rolę parawanu, za którym skrywała się władza komunistów”⁵. W tym modelu ustrojowym rolę dominującą odgrywała partia, która często ukrywała się za innymi organizacjami i pełniła ich funkcje. Przede wszystkim jej aparat nakładał się na struktury administracji państwowej, ukrywał się za nimi i nimi kierował. W sposób równie silny oddziaływał również na struktury władz bezpieczeństwa (Urzędu Bezpieczeństwa, a następnie Służby Bezpieczeństwa). Było to jednoznaczne ze stałą operacyjną kontrolą, która przybierała różne formamy. Te trzy elementy kreowały sytuację wewnątrz kraju, jednak nie były one niezależne, kluczową rolę odgrywał bowiem układ zewnętrzny, tworzony przez władze partyjno-państwowe Związku Radzieckiego⁶.

Podstawę systemu politycznego stanowiło połączenie władzy ekonomicznej, politycznej i ideologicznej. Wyłytało z niej pięć bazowych podstaw władzy komunistycznej cechujących system totalitarny: „ustanowienie politycznego monopolu partii marksistowsko-leninowskiej; wprowadzenie w życie zasady zatwierdzania

¹ J. Wrona, *PZPR a partie satelickie*, [w:] *PZPR jako machina władzy*, pod red. D. Stoli, K. Per-saka, Warszawa 2012, s. 140.

² *Ibidem*, s. 139.

³ J. Wrona, *Kompetencje i hierarchia urzędów. Formalna a rzeczywista pozycja polityczna marszałka sejmu, przewodniczącego Rady Państwa, prezesa Rady Ministrów*, [w:] *Władza w PRL. Ludzie i mechanizmy*, pod red. K. Rokickiego, R. Spałka, Warszawa 2011, s. 27.

⁴ J. Wrona, *Kompetencje i hierarchia urzędów...*, s. 27.

⁵ P. Gasztold, *Towarzysze z betonu. Dogmatyzm w PZPR 1980-1990*, Warszawa 2019, s. 30.

⁶ J. Karpiński, *Ustrój komunistyczny w Polsce*, Warszawa 2005, s. 68.

przez partię wszystkich strategicznych stanowisk w polityce, gospodarce, środkach masowego przekazu, kulturze, stowarzyszeniach itd. (w ramach mechanizmu znanego jako system nomenklatury); upaństwowienie gospodarki, centralizacja wszystkich zasobów i ich rozdział za pośrednictwem centralnego planowania i centralnej dystrybucji; stosowanie terroru i milicyjnych represji wobec przeciwników politycznych; masowa i centralnie sterowana propaganda wykorzystująca różnorakie instrumenty w celu kontrolowania ludzkich umysłów i uczuć⁷. Wykazywała ona niezwykłą trwałość, gdyż jej podstawy konstrukcyjne przetrwały aż do 1989 r.

Zrozumienie zasad funkcjonowania partii wymaga przypomnienia i przybliżenia jej struktur. Powstanie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR) finalizowało trzeci z etapów procesu przejęcia władzy przez komunistów, które wskazała Krystyna Kersten. Pierwszym było tzw. ustanowienie (1943-1945), drugim utrwalenie (1945-1947), a ostatnim budowa systemu (1947-1948)⁸. Wyłoniła się ona na skutek zjednoczenia ruchu robotniczego, a właściwie wchłonięcia przez Polską Partię Robotniczą (PPR) Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS), które miało miejsce podczas zjazdu zjednoczeniowego obu partii 15 grudnia 1948 r.⁹

PZPR deklaratywnie opierała swoją działalność na zasadzie centralizmu demokratycznego. W programie partii podkreślano, że: „PZPR konsekwentnie kieruje się centralizmem demokratycznym, uznając go za kluczową zasadę swego działania. Obieralność wszystkich władz partii, jawność, swoboda dyskusji i krytyki przy obowiązującej wszystkich na równi dyscyplinie i konsekwentnym wypełnianiu uchwał, kolegalność i osobista odpowiedzialność za powierzone zadania, połączenie skutecznego kierownictwa instancji z oddolną inicjatywą i samodzielnością – to historycznie sprawdzone leninowskie normy, które będziemy umacniać w praktyce. Ich przestrzeganie stanowi ważne zabezpieczenie przed wypaczeniami i błędami, przed nieskutecznością działania, przed zagrożeniami dla siły i jedności partii”¹⁰. Kreowano tym samym pozory demokracji partyjnej. „Faktyczny proces podejmowania decyzji w PZPR był – jak podkreśla A. Friszke – w znacznej mierze utajniony przed masami członkowskimi, a zwłaszcza bezpartyjną opinią publiczną. Zachowano więc głosowania przy podejmowaniu uchwał, wybierano (nie mianowano) delegatów na konferencje i zjazdy, a owe konferencje i zjazdy wybierały kierownictwo. W istocie głosy oddawano na ułożone przez kierownictwo listy kandydatów, a zgłoszenie kandydatów *z sali* było utrudnione i z reguły nie mogło kończyć się wyborem, gdyż wszystkich członków partii obowiązywała dyscyplina, a więc i głosowanie zgodne z wytycznymi wyższego szczebla. Zachowano pozory

⁷ J. Wrona, *Kompetencje i hierarchia urzędów...*, s. 28.

⁸ K. Kersten, *Narodziny systemu władzy. Polska 1943-1948*, Poznań 1990, s. 16.

⁹ P. Gasztold, *op. cit.*, s. 134.

¹⁰ *Program PZPR, [w:] X Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. 29 czerwca-3 lipca 1986 r. Podstawowe dokumenty i materiały*, Warszawa 1986, s. 212.

suwerenności organów władzy państwowej, tając mechanizm nomenklatury, czyli wysuwania lub zatwierdzania kandydatów na określone stanowiska przez komitety partii odpowiedniego szczebla”¹¹.

Formalnie najwyższą władzę w partii stanowił Kongres, a następnie Zjazd, w okresie między zjazdami zaś Komitet Centralny (KC). Podstawowym zadaniem Zjazdu było uchwalanie programu i statutu partii, określenie jej linii politycznej oraz wybór Komitetu Centralnego oraz Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej (CKKP) i Centralnej Komisji Rewizyjnej (CKR). Zjazd miał być zwoływany początkowo w odstępie trzy-, cztero- a następnie pięcioletnim¹².

Zadaniem Centralnej Komisji Rewizyjnej było przede wszystkim kontrolowanie trybu załatwiania spraw przez aparat partyjny, gospodarności oraz terminowości płacenia składek partyjnych.

Najwyższą władzę partii między zjazdami stanowił Komitet Centralny, który występował w imieniu partii na zewnątrz, powoływał instytucje partyjne oraz kierował ich działalnością. Tworzył również swe organy pomocnicze w postaci wydziałów i komisji. Skład KC tworzyli jego członkowie oraz zastępcy. Plenarne posiedzenia KC miały być zwoływane w miarę potrzeby, ale nie rzadziej niż co trzy miesiące. Celem kierowania bieżącą działalnością partii KC wyłaniał Biuro Polityczne (BP) oraz Biuro Organizacyjne (BO) i Sekretariat. W okresie między posiedzeniami plenarnymi pracą KC kierowało Biuro Polityczne. Podejmowało ono decyzje zapewniające realizację jego uchwał, określało kompetencje oraz zakres uprawnień sekretarza KC i kontrolowało ich działalność. Tym samym pełniło funkcje strategiczne, podczas gdy Sekretariat koncentrował się w swych pracach na sprawach szczegółowych i wewnątrzpartyjnych¹³.

Znaczne przeobrażenia w strukturze centralnych władz partyjnych nastąpiły podczas II Zjazdu PZPR (10.-17.03.1954). Wprowadzono wtedy stanowisko I sekretarza KC PZPR, natomiast likwidacji uległa funkcja przewodniczącego KC¹⁴. Zmieniono również obligatoryjną częstotliwość posiedzeń plenarnych. Miały się one odbywać nie rzadziej niż raz na cztery miesiące. Dalszych korekt w statucie dokonał III Zjazd PZPR (10.-19.03.1959), wydłużając kadencję władz z trzech do czterech lat. Do kwestii tej wrócono na VII Zjeździe (8.-12.07.1975), kiedy to wydłużono kadencję władz do pięciu lat¹⁵.

¹¹ A. Friszke, *Próba portretu zbiorowego aparatu partyjnego*, [w:] *PZPR jako machina władzy...*, s. 55-56.

¹² W. Janowski, *Ustrój władz, zadania i struktura aparatu wykonawczego KC PZPR w latach 1948-1990*, [w:] *Informator o strukturze i obsadzie personalnej*, pod red. K. Persaka, Warszawa 2000, s. 10.

¹³ K. Dąbek, *PZPR – retrospektywy portret własny*, Warszawa 2006, s. 39-40.

¹⁴ W. Góra, *PZPR od I do VII Zjazdu (XII 1948 r. – XII 1975 r.). Rozwój i działalność*, [w:] *PZPR (1948-1978)*, pod red. A. Dobieszewskiego, J. W. Gołębiowskiego, Warszawa 1978, s. 57.

¹⁵ W. Góra, *op. cit.*, s. 82-84.

Istotnych zmian w ustroju władz partii dokonał IX Nadzwyczajny Zjazd PZPR (14-20.07.1981), które dotyczyły wyboru członków KC, CKR i ponownie CKKP oraz I sekretarza KC PZPR. Skorygowano także częstotliwość posiedzeń plenarnych KC, wracając do odstępów trzymiesięcznych. Nadal kierowanie pracą partyjną w okresie między posiedzeniami KC należało do Biura Politycznego, które podejmowało decyzje zapewniające realizację uchwał KC, określało kompetencje i uprawnienia oraz zakres pracy sekretarzy KC, kontrolując na bieżąco ich działalność. Całokształt organizacji pracy KC skupiała w sobie funkcja I sekretarza, który organizował pracę BP i sekretarzy KC w okresie między posiedzeniami plenarnymi. Występował on również w imieniu partii na zewnątrz, pełniąc funkcje reprezentacyjne. Funkcje nadzorcze wobec aparatu wykonawczego partii spoczywały w rękach sekretarzy KC, którzy kierowali również bieżącą pracą w zakresie organizowania i wykonywania postanowień Zjazdu oraz Komitetu Centralnego¹⁶.

Dalsze zmiany statutowe nastąpiły podczas X Zjazdu PZPR (29.06.-3.07.1986), kiedy to stworzono Centralną Komisję Kontrolno-Rewizyjną na miejsce dotychczas funkcjonujących CKKP i CKR. Natomiast obowiązek wyboru I sekretarza przypisano ponownie KC¹⁷.

Jak zauważa Witold Janowski: „[...] przegląd uprawnień statutowych i kształtu naczelnych władz PZPR na przestrzeni jej funkcjonowania wskazuje na nominalny zdecydowany prymat ciał kolegialnych – Zjazdu i Komitetu Centralnego – nad organami pełniącymi funkcje wykonawcze, jakimi były Biuro Polityczne, Biuro Organizacyjne czy Sekretariat KC, skupiającymi w przeważającej mierze aparat etatowy. Wspomniana określona statutowo nadrzędność miała jednak tylko wymiar formalny. Rola ciał kolegialnych była bowiem w praktyce umniejszana na rzecz węższych gremiów decyzyjnych, bardziej operatywnych, sprawnych i skutecznych w działaniu”¹⁸.

Naczelne struktury partii były następnie kopiowane w terenie. Komitetowi Centralnemu podlegały więc komitety wojewódzkie, a tym z kolei komitety powiatowe, gminne, miejskie, dzielnicowe i osiedlowe. Najniższym szczeblem tej struktury były podstawowe organizacje partyjne (POP) oraz oddziałowe organizacje partyjne (OOP)¹⁹.

Szczególną pozycję w partii odgrywał jej etatowy aparat, do którego należały zarówno osoby pełniące funkcje z wyboru, jak i zatrudnione na etat finansowany z budżetu partii bez procedury wyborczej. W tym rozumieniu etatowym pracownikiem partii był jej pierwszy sekretarz, który wraz z pozostałymi sekretarzami

¹⁶ N. Kołomiejszyk, *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza 1948-1986*, Warszawa 1988, s. 262-264.

¹⁷ W. Janowski, *op. cit.*, s. 15.

¹⁸ *Ibidem*, s. 15.

¹⁹ M. Romański, *Funkcjonowanie nomenklatury partyjnej w województwie rzeszowskim w latach 1948/49-1990*, Sandomierz 2011, s. 20.

KC PZPR tworzyli Sekretariat. Grono to nadzorowało wszystkie dziedziny życia społeczno-politycznego państwa, mając do dyspozycji aparat wykonawczy zorganizowany w wydziały. Podział obowiązków między poszczególnymi sekretarzami nie miał charakteru stałego i podlegał częstym zmianom. Płynna była również liczba wydziałów i zakres ich kompetencji. Były jednak też takie, które istniały mimo licznych reorganizacji przez cały okres PRL-u. Należały do nich: Wydział Ekonomiczny, Wydział Rolny, Wydział Organizacyjny, Wydział Administracyjny, Wydział Propagandy, Wydział Nauki i Oświaty, Wydział Kultury, Wydział Zagraniczny oraz Biuro Listów i Inspekcji²⁰.

Liczebność aparatu systematycznie rosła, co najlepiej obrazują dane statystyczne. Pierwsze informacje pochodzące z 1949 r. wskazują liczbę 6 tys. osób, by w 1953 r. osiągnąć stan 13 tys. – a w październiku 1956 r. prawie 15 tys. W wyniku przemian październikowych liczba ta spadła o ponad połowę, wykazując w marcu 1957 r. zaledwie 6347 osób. Po tej zapaści liczba pracowników aparatu stopniowo się odbudowywała, by w 1960 r. osiągnąć 7789, a w 1969 r. 8464. Systematyczny wzrost był widoczny przez cały okres lat siedemdziesiątych. W 1983 r. PZPR zatrudniało 20 240 osób, w tym 13 167 pracowników politycznych²¹.

Podobne tendencje były widoczne na każdym szczeblu aparatu partyjnego. W wypadku KC PZPR w 1950 r. jego liczebność wynosiła 236 osób, w 1951 r. 336, w 1954 r. 493, w 1969 r. 443, w 1983 r. 793, a w 1986 r. 667 osób²².

W ten sposób kształtował się system nomenklatury, czyli zespół stanowisk wymagających konsultacji czy też akceptacji partyjnej, który był wyznacznikiem systemu wprowadzonego w Polsce po 1945 r. Został on zaimplementowany z radzieckiego systemu biurokratycznego, który oznaczał: „[...] indeks osób na stanowiskach zatwierdzanych przez wyższe organy władzy; nomenklatura nie obejmowała całej biurokracji, a jedynie jej część, zajmującą kluczowe stanowiska w aparacie partyjnym, państwowym i gospodarczym (*wyższe piętro* w hierarchii partyjno-państwowej). W praktyce istniały i działały jednak nomenklatury różnych poziomów, w zależności od tego, która instancja partyjna decydowała o obsadzie stanowisk; tworzyły one system tzw. nomenklaturowej rekrutacji kadr (opierający się na partyjnej rekomendacji jako metodzie ich powoływania), przekształcający organy i służby państwowe w *aparaty*”²³. Kolebką tego systemu była więc z jednej strony ideologia bolszewicka, a z drugiej konieczność wypracowania i zdogmatyzowania procedur umożliwiających partii sprawowanie pełni władzy w państwie.

²⁰ K. Dąbek, *op. cit.*, s. 42-44.

²¹ A. Friszke, *Próba portretu zbiorowego aparatu partyjnego*, [w:] *PZPR jako machina władzy...*, s. 58-59.

²² *Ibidem*, s. 59-60.

²³ K. Świder, *Ewolucja elity władzy w Związku Radzieckim i Rosji*, Warszawa 2013, s. 49.

Jak zauważa Jakub Karpiński w swej analizie systemu politycznego, w Polsce: „Istniały nomenklatury różnego rzędu: stanowiska, o których obsadzaniu decydowały: Biuro Polityczne, sekretariat, sekretarze KC, kierownicy wydziałów KC, egzekutywy, sekretariaty i sekretarze KW, a także egzekutywy, zniesionych w 1975 roku, powiatowych i zachowanych miejskich i dzielnicowych komitetów PZPR”²⁴.

Chociaż zasada nomenklatury kadr zaczęła funkcjonować od 1950 r. i trwała aż do upadku PRL, to w oficjalnych dokumentach trudno jest początkowo odnaleźć dowody na potwierdzenie istnienia tego systemu powiązań i wpływów. Pojawiają się one wyraźnie w latach siedemdziesiątych. Zwraca na to uwagę J. Karpiński, pisząc: „W październiku 1972 roku Biuro Polityczne wydało *wytyczne*, w których sprecyzowano, jakie instancje partyjne mają decydować o tym, kto będzie zajmował poszczególne stanowiska w PZPR, w organach władzy państwowej, w administracji państwowej, w wymiarze sprawiedliwości, instytucjach gospodarczych, wojsku, organizacjach społecznych, środkach masowego przekazu, w instytucjach naukowych”²⁵. Podkreślić należy, że obok stanowisk powoływanych na podstawie nominacji znalazły się tam obsadzone teoretycznie na drodze wyborów.

Kluczowa rola w obsadzie stanowisk należała oczywiście do Biura Politycznego. Decydowało ono o obsadzie funkcji: marszałka i wicemarszałków Sejmu, przewodniczącego, zastępcy przewodniczącego, sekretarza i członków Rady Państwa, prezesa i wiceprezesów Rady Ministrów, ministrów i niektórych wiceministrów (spraw zagranicznych, spraw wewnętrznych i obrony narodowej). Oprócz stanowisk ministerialnych w tej wybranej grupie znalazło się szereg głównych stanowisk w Wojsku Polskim (m.in. szefowie Sztabu Generalnego i Głównego Zarządu Politycznego, dowódcy okręgów wojskowych i rodzajów broni), komendant główny MO, pierwszy prezes Sądu Najwyższego, Prokurator Generalny, ambasadorowie i posłowie pełnomocni, przewodniczący CRZZ, prezes i sekretarz naukowy Polskiej Akademii Nauk, jak również przewodniczący zarządów głównych organizacji młodzieżowych²⁶.

W tak zorganizowanym państwie faktyczna pozycja polityczna była bezpośrednim wynikiem miejsca zajmowanego w hierarchii partyjnej, a nie formalne prerogatywy zajmowanego urzędu.

Merytoryczna zależność polskiej służby dyplomatycznej od KC PPR, a następnie KC PZPR, była bezspornym faktem. Kluczową rolę odgrywał w tym wypadku Wydział Zagraniczny KC PZPR, który powstał już 15 grudnia 1948 roku z połączenia Wydziałów Zagranicznych istniejących w Komitecie Centralnym Polskiej Partii

²⁴ J. Karpiński, *Ustrój komunistyczny w Polsce*, Warszawa 2005, s. 84.

²⁵ *Ibidem*, s. 84.

²⁶ *Ibidem*, s. 84-85.

Robotniczej i Centralnym Komitecie Wykonawczym Polskiej Partii Socjalistycznej²⁷. Funkcjonował on pod tą nazwą od 15 grudnia 1948 do 28 marca 1957 r. oraz od 5 listopada 1959 do 21 lutego 1989 r., a także jako Komisja ds. Zagranicznych od 28 marca 1957 do 5 listopada 1959 r., jak również jako Wydział Międzynarodowy od 21 lutego 1989 do 29 stycznia 1990 r.²⁸

Do jego podstawowych zadań należała: praca z organizacjami partyjnymi na placówkach zagranicznych PRL (przedstawicielstwa dyplomatyczne i handlowe, przedsiębiorstwa produkcyjne, skupiska młodzieży studiujującej), współpraca z MSZ, zbieranie dokumentacji i przygotowywanie informacji o działalności partii komunistycznych i robotniczych oraz opracowywanie w formie biuletynu materiałów obrazujących aktywność PZPR dla potrzeb partnerów zewnętrznych, utrzymywanie łączności z innymi partiami lewicowymi (delegacje, wczasy partyjne), praca z emigracją polityczną, zwłaszcza grecką, współdziałanie z organizacjami społecznymi w zakresie ich kontaktów zagranicznych, jak również sprawy usługowe związane z załatwianiem formalności paszportowych i przejazdowych. Wydział obejmował cztery sektory merytoryczne: organizacji partyjnych i kadr oraz spraw polonijnych, dokumentacji i informacji partyjnych, kontaktów z bratnimi partiami i z emigracją oraz organizacji społecznych²⁹. Jego szerokie kompetencje nie wynikały jednak bezpośrednio z ustawy, lecz z mieszaniny tzw. prawa powielaczowego (wewnętrznych norm KC PZPR) oraz zwyczajowego (system zachowań i obyczajów przyjętych przez decydentów Biura Politycznego i Sekretariatu). Tym samym znaczna część istotnych decyzji była podejmowana podczas spotkań bezpośrednich bądź rozmów telefonicznych³⁰.

Zgodnie z uchwałą Biura Politycznego KC PZPR o zasadach koordynacji i organizacji stosunków PRL z zagranicą ze stycznia 1973 roku: „Wydział Zagraniczny, jako organ wykonawczy Biura Politycznego i sekretariatu KC, odpowiedzialny jest przed nimi za partyjną inspirację i kontrolę realizacji uchwał i decyzji w całościach stosunków PRL z zagranicą”³¹.

²⁷ W. Borodziej, *Wydział Zagraniczny KC PZPR*, [w:] *Centrum władzy w Polsce 1948–1970*, pod red. A. Paczkowskiego, Warszawa 2003, s. 51.

²⁸ P. Ceranka, *Podstawowa Organizacja Partyjna PZPR w Ministerstwie Spraw Zagranicznych 1949–1989*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2016, nr 27, s. 255.

²⁹ W. Janowski, *Ustrój władz, zadania i struktura aparatu wykonawczego KC PZPR*, [w:] *Informator o strukturze i obsadzie personalnej aparatu PZPR 1948–1990*, pod red. K. Persaka, Warszawa 2000, s. 32.

³⁰ W. Borodziej, *Wydział Zagraniczny KC PZPR...*, s. 51.

³¹ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 11/65, Uchwała Biura Politycznego KC PZPR o zasadach koordynacji i organizacji stosunków PRL z zagranicą, Warszawa, styczeń 1973, s.18.

Jego pracami w kolejnych latach kierowali: Ostap Dłuski (15.12.1948-25.01.1954), Władysław Góralski (25.01.1954-12.1956), Józef Czesak (7.01.1960-27.04.1971), Ryszard Frelek (27.04.1971-13.12.1977), Waclaw Piątkowski (13.12.1977-18.08.1981), Włodzimierz Natorf (18.08.1981-18.11.1982), Czesław Dęga (2.08.1983-22.12.1984), Włodzimierz Natorf (22.12.1984-21.12.1985) oraz Ernest Kucza (21.12.1985-21.02.1989)³².

Strukturę Wydziału u schyłku okresu stalinowskiego tworzyło siedem tzw. Sektorów: Kadr, Łączności Partyjnej, Łączności Kulturalnej, Organizacji Społecznych, Studentów polskich za granicą, Polonii oraz Emigracji Politycznej. W 1954 r. zatrudniał on 40 pracowników, a w roku następnym już 42. Po 1956 r. liczba pracowników została zredukowana do jednej trzeciej stanu poprzedniego, jednak w latach następnych wzrosła, aby u schyłku rządów Władysława Gomułki osiągnąć liczbę 30 pracowników³³.

Na fali przemian popaździernikowych w samym Wydziale Zagranicznym pojawiły się głosy, że: „Wydział jest zbyt obciążony sprawami, które mogłyby być uregulowane drogą państwową, jak np. wymiana sportowa, wyjazdy o charakterze gospodarczym, naukowym itp. Należałoby również obciążyć większą odpowiedzialnością MSZ w przygotowywaniu i przyjmowaniu w Polsce delegacji zagranicznych, zwłaszcza o charakterze parlamentarnym i odciążyć tą drogą Wydział Zagraniczny”³⁴. W 1956 r. pojawiła się koncepcja reorganizacji Wydziału Zagranicznego i komasacji sektorów do dwóch: Łączności z Partiami Komunistycznymi i Socjalistycznymi oraz Pracy z Organizacjami Partyjnymi na Placówkach Zagranicznych³⁵.

Jak podkreśla Włodzimierz Borodziej stopień samodzielności Wydziału Zagranicznego (podobnie jak i innych wydziałów) był znikomy, bowiem jego kompetencje ograniczały się do przygotowywania materiałów do decyzji najwyższych gremiów, a najważniejsze sprawy zarezerwowane były dla sekretarza KC i Biura Politycznego. Było to podyktowane dążeniem do „[...] ułatwienia K. Centralnemu kontroli administracji oraz kontroli różnych odcinków życia społecznego. Ten resortowy podział powodował bezpośrednią ingerencję aparatu partyjnego w poszczególne odcinki życia. Daleko posunięta ingerencja pociągała za sobą z jednej strony zastępowanie, w wielu wypadkach, przez Wydziały KC kierownictw odpowiednich ogniw życia gospodarczym i społecznym, a z drugiej zdejmowała odpowiedzialność z tych ogniw. Ten stan rzeczy powodował, że aparat partyjny zajmował się

³² A. Kochański, *Obsada personalna kierownictw wydziałów KC PZPR (1948-1990)*, [w:] *Informator o strukturze i obsadzie personalnej...*, s. 140-141.

³³ W. Borodziej, *Wydział Zagraniczny KC PZPR...*, s. 53.

³⁴ AAN, Wydział Zagraniczny KC PZPR, sygn. 237/XXII-659, Uwagi i wnioski dotyczące struktury i zadań Wydziału Zagranicznego, s. 1.

³⁵ AAN, Wydział Zagraniczny KC PZPR, sygn. 237/XXII-662, Pismo J. Czesaka do Sekretarza KC PZPR Edwarda Ochaba z 24 grudnia 1956 r.

drobiazgowymi sprawami, na niekorzyść najważniejszych zagadnień politycznej, ekonomicznej, organizacyjnej, ideologicznej i wychowawczej pracy partii”³⁶.

Poczynając od 1950 roku członkowie Biura Politycznego sprawowali bezpośredni nadzór nad pracą konkretnych wydziałów. Przy przydziale brano pod uwagę: doświadczenie polityczne i organizacyjne oraz przygotowanie merytoryczne, zainteresowania czy też życzenia. Nad Wydziałem Zagranicznym taki nadzór sprawowali: Franciszek Mazur (26.03.1950–24.10.1956), Edward Ochab (25.10.1956–05.1957), Jerzy Morawski (05.1957–9.02.1960), Zenon Kliszko (10.02.1960–10.12.1970), Józef Tejchma (20.12.1970–26.03.1972), Franciszek Szlachcic (27.03.1972–24.06.1974), Edward Gierek (25.06.1974–30.11.1979), Emil Wojtaszek (1–2.12.1980–22.07.1981), Józef Czyrek (23.07.1981–8.02.1989)³⁷. „Niezmienna pozostawała – według W. Borodzieja – aura tajemniczości otaczająca sprawy zagraniczne, co skądinąd nie było specjalnością gmachu KC, lecz cechą charakterystyczną całego aparatu władzy”³⁸

Wydział Zagraniczny KC PZPR wywierał duży wpływ na pracę Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Nie mogło być inaczej, jeżeli przekazywał wytyczne odnośnie polskiej polityki zagranicznej wypracowane w najwyższych gremiach partyjnych. Kontrolował również pracowników MSZ poprzez organizacje partyjne, które funkcjonowały, oprócz warszawskiej centrali, także przy placówkach dyplomatycznych i handlowych³⁹. Wszechwładza Wydziału Zagranicznego w kreowaniu kadr w MSZ była szczególnie widoczna na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych. To od niego zależała kariera w resorcie. Wskazuje na to wyraźnie jeden z protokołów posiedzenia Wydziału Zagranicznego z 17 lutego 1950 r. podkreślający, że organizacja partyjna danej placówki dyplomatycznej ma prawo podejmować krytykę wobec działań jej kierownictwa. Wskazywano, że: „Jeżeli ambasador jest członkiem partii, to organizacja ma prawo go krytykować jako członka partii. Krytyka nie może dotyczyć jego posunięć politycznych. Spraw politycznych trzeba unikać, ale można go krytykować za jego niedociągnięcia w pracy aparatu. Sprawy osobiste ambasadora należy pomijać, ale sygnalizować o nich. Krytyka ambasadora w aparaturowym działaniu jest rzeczą zdrową. Jeśli ambasador nie jest członkiem partii, to trzeba wpływać na niego poprzez sekretarza organizacji partyjnej”⁴⁰.

³⁶ AAN, Wydział Zagraniczny KC PZPR, sygn. 237/XXII-662, Notatka o projekcie zmian w aparacie Komitetu Centralnego.

³⁷ *Informator o strukturze i obsadzie personalnej całego aparatu PZPR 1948–1990*, pod red. K. Per-saka, Warszawa 2000, s. 61–81.

³⁸ W. Borodziej, *Od Poczdamu do Szklarskiej Poręby. Polska w stosunkach międzynarodowych*, Londyn 1990, s. 12.

³⁹ K. Ruchniewicz, *Warszawa – Berlin – Bonn. Stosunki polityczne 1949–1958*, Warszawa 2003, s. 18.

⁴⁰ AAN, Wydział Zagraniczny KC PZPR, sygn. 237/XXII-497, Protokół z posiedzenia Wydziału Zagranicznego odbytego w dniu 17 lutego 1950 r., s. 15.

Czystka kadrowa w MSZ miała niemal charakter permanentny. Jednakże największa rotacja kadr była widoczna w pierwszych latach funkcjonowania MSZ. Z pracy w resorcie w okresie od 1 listopada 1946 do 1 listopada 1947 r. zwolniono łącznie 222 osoby, uznając że ich kwalifikacje oraz poziom świadomości politycznej i moralnej są niewystarczające. Kolejne czystki kadrowe miały miejsce na przełomie 1948 i 1949 r. Zdaniem zastępczyni kierownika Wydziału Zagranicznego KC Teodory Feder aż 25% obsady placówek dyplomatycznych oraz kadr kierowniczych resortu nie dawała gwarancji uczciwości i lojalności wobec państwa⁴¹. W sumie na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych zwolniono blisko 30% zatrudnionych w resorcie⁴². Cel uznano za osiągnięty, gdyż: „Na skutek akcji oczyszczania aparatu bez wątpienia stan personalny tak na placówkach, jak i w Centrali MSZ poprawił się. Polepszył się przekrój partyjny pracowników, również skład socjalny uległ polepszeniu. Aczkolwiek dotąd pracują jeszcze w aparacie pracownicy dawnej sanacyjnej służby zagranicznej, to jednak liczba ich zmniejszyła się”⁴³. Wtedy to również wprowadzono nowe zasady rekrutacji w MSZ, które oparły się na tzw. nomenklaturze. Obsada większości stanowisk zależała od gremiów partyjnych. Dotyczyło to stanowisk ministra, wiceministra, dyrektora i wicedyrektora departamentu oraz pracowników placówek dyplomatycznych i konsularnych⁴⁴.

Nie ustrzegło to jednak resortu przed przypadkami odmowy powrotu do kraju szeregu pracowników placówek dyplomatycznych. Pierwsze takie sytuacje odnotowano już w 1946 r., kiedy do kraju nie powróciło 8 pracowników. W 1947 r. było już ich 16., a następnie: w 1948 r. – 57, 1949 r. – 69, 1950 r. – 79, 1951 r. – 12. Biorąc pod uwagę państwa, w których znajdowały się te placówki, to na pierwszym miejscu znalazła się Francja – 61, a w dalszej kolejności: Niemcy – 48, Anglia – 23, USA – 20, Włochy – 17, Szwajcaria – 13, Szwecja – 12, Austria – 12, Kanada – 10, Belgia – 7 oraz Izrael – 6⁴⁵. Przyczyn tej sytuacji upatrywano w tym, że „[...] praca nad oczyszczaniem aparatu nie została odpowiednio rozplanowana, a posiadała charakter czysto akcyjny, w rezultacie szybko minęła”. Podkreślano również, iż: „W wyniku długiego okresu przebywania zagranicą wielu pracowników ulega obcej

⁴¹ W. Bagiński, *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*, t. 2, Warszawa 2017, s. 233.

⁴² W. Jarząbek, *Partia a polityka zagraniczna PRL. Uwagi na temat powiązań między Wydziałem Zagranicznym KC PZPR, MSZ i innymi podmiotami*, [w:] *PZPR jako machina władzy*, pod red. D. Stoli, K. Persaka, Warszawa 2012, s. 215.

⁴³ AAN, Wydział Zagraniczny KC PZPR, sygn. 237/XXII-41, Notatka o stanie kadr i pracy z kadrami w Ministerstwie Spraw Zagranicznych, s. 1.

⁴⁴ P. Ceranka, *op. cit.*, s. 260–261.

⁴⁵ AAN, Wydział Zagraniczny KC PZPR, sygn. 237/XXII-41, Notatka o pracy z kadrami w Ministerstwie Spraw Zagranicznych z dnia 30 sierpnia 1951 r., s. 3.

propagandzie, demoralizuje się, ulega amerykańskiemu stylowi życia, co w poważnej mierze wpływa na odmowę powrotu do kraju pracowników naszych placówek⁴⁶.

Główna rola w weryfikacji kadrowej w MSZ i na placówkach przypadła wywiadowi i kontrwywiadowi MBP, które to prowadziły walkę z domniemanymi i prawdziwymi wrogami we własnych szeregach. Nieustanna czystka spowodowała, że w połowie lat pięćdziesiątych ówczesna kadra MSZ została upartyjniona w 60%. Natomiast pod koniec lat sześćdziesiątych upartyjnienie przekroczyło 70%. Najwyższy stopień upartyjnienia był widoczny w latach 1970-1973, kiedy to zwiększyło się ono aż do 87%. Nie może to dziwić, gdyż bez legitymizacji partyjnej nie można było zrobić kariery w służbie dyplomatycznej⁴⁷. Początkowo pozostawało to jednak w żadnej korelacji z wykształceniem, gdyż zaledwie 23% zatrudnionych legitymowało się wykształceniem wyższym, a aż 50% posiadało wykształcenie podstawowe. Rzutowało to negatywnie na wypełnianie przez resort stawianych przed nim zadań⁴⁸. Podejmowano wprawdzie działania mające na celu podniesienie jakości kadr zatrudnionych w MSZ, jednakże nie mogły się one równać z przygotowaniem przedwojennej kadry urzędniczej. Uruchomiona, począwszy od 1949 r., roczna Szkoła Dyplomatyczno-Konsularna podnosiła wprawdzie przygotowanie merytoryczne, ale nie mogła zastąpić wykształcenia uniwersyteckiego i przygotowania specjalistycznego. W 1949 r. ukończyło ją pierwszych 40 absolwentów, a w następnym już 83⁴⁹. Dopiero w 1950 r. powołano Szkołę Główną Służby Zagranicznej, która po upływie dwóch lat miała pierwszych 56 absolwentów. Od lat pięćdziesiątych zaczęto też kierować kandydatów do pracy w MSZ na studia do Moskwy, gdzie kończyli Państwowy Instytut Stosunków Międzynarodowych⁵⁰.

Jakościowe zmiany stały się widoczne dopiero, gdy w 27 kwietnia 1956 r. ministrem spraw zagranicznych został Adam Rapacki. Pełnił tę funkcję do 22 grudnia 1968 r.⁵¹ W pracy MSZ pojawiały się elementy profesjonalizmu. Taki charakter nosiło niewątpliwie powołanie Biura Studiów, które dokonywało analiz przedkładanych następnie kierownictwu partyjno-rządowemu. Zmniejszył się też znacznie wpływ Wydziału Zagranicznego w kwestii rekrutowania kadr do MSZ. Potwierdzał to nowy statut ministerstwa, który zakładał większą jego samodzielność w zakre-

⁴⁶ AAN, Wydział Zagraniczny KC PZPR, sygn. 237/XXII-41, Notatka o pracy w Ministerstwie Spraw Zagranicznych z dnia 30 sierpnia 1951 r., s. 3.

⁴⁷ P. Ceranka, *op. cit.*, s. 268-279.

⁴⁸ W. Bagieński, *op. cit.*, s. 261.

⁴⁹ AAN, Wydział Zagraniczny KC PZPR, sygn. 237/XXII-41, Notatka o pracy w Ministerstwie Spraw Zagranicznych z dnia 30 sierpnia 1951 r., s. 9.

⁵⁰ W. Jarzabek, *op. cit.*, s. 216.

⁵¹ T. Mołdawa, *Ludzie władzy 1944-1991*, Warszawa 1991, s. 208.

sie działania i doboru kadr⁵². Formalnie partia przestała mieć wpływ na obsadę funkcji dyrektorskich i wicedyrektorskich. Listę stanowisk będących w dyspozycji KC PZPR ograniczano do ambasadorów, szefów misji, radców oraz konsulów. Na mocy zarządzenia z dnia 25 stycznia 1957 r. minister spraw zagranicznych (przy współpracy z Komitetem Zakładowym PZPR) powołał Komisję do spraw Kadr, która do 1 maja 1957 r. odbyła siedemnaście posiedzeń. Wszystkim pracownikom centrali resortu umożliwiono zapoznanie się z zawartością swoich akt i składanie reklamacji wobec umieszczonych tam opinii⁵³.

Na fali wydarzeń marcowych 1968 r. doszło do szeregu zwolnień w ministerstwie, które objęły zarówno pracowników niższego i średniego szczebla, jak i wiceministrów i dyrektorów generalnych. Kryterium narodowościowe odegrało w tym wypadku niebagatelną rolę. Już wcześniej w notatkach służbowych pojawiały się uwagi podnoszące te kwestie. Przykładowo w jednej z nich, pochodzącej z 1953 r., podkreślano: „Pod względem narodowościowym skład pracowników kierowniczych jest niezadowolający: na 11 departamentów jest 8 dyrektorów, w tym 5 narodowości żydowskiej; na 12 przysługujących etatów wicedyrektorów obsadzonych jest tylko 4, w tym 3 narodowości żydowskiej; na 28 urzędujących naczelników wydziałów – 18 narodowości żydowskiej. Podobna obsada stanowisk kierowniczych sprawia, że Centrala nie ma możliwości zasilenia placówek kadrami spośród swych pracowników”⁵⁴. Od czerwca 1967 do września 1968 r. w centrali zwolniono 88 osób, a na placówkach – 40. Z tej liczby po marcu z centrali odeszło 65 pracowników, z placówek zaś – 6. A. Rapackiego zastąpił wówczas Stefan Jędrzychowski⁵⁵. Jednak już na mocy decyzji Sekretariatu KC PZPR z 5 stycznia 1965 r. nastąpił powrót do nieco zmodyfikowanych zasad nomenklatury. Tym samym Biuro Polityczne zdecydowało o mianowaniu wiceministrów, ambasadorów i posłów, Sekretariat KC – dyrektorów generalnych oraz urzędników równorzędnych, natomiast Sekretarz KC – dyrektorów generalnych oraz radców ambasad i poselstw, konsulów generalnych⁵⁶. Z kolei w resorcie 3 kwietnia 1968 r. opracowano kryteria, które winien spełniać pracownik służby zagranicznej. Jak podkreśla Krzysztof Szczepanik: „W służbie zagranicznej nie mogła być zatrudniona osoba, która posiadała w linii prostej krewnych za granicą, ukrywająca niektóre dane z własnej biografii, które ją

⁵² W. Jarzabek, *Partia a polityka zagraniczna PRL. Uwagi na temat powiązań między Wydziałem Zagranicznym KC PZPR, MSZ i innymi podmiotami*, [w:] *PZPR jako machina władzy*, pod red. D. Stoli, K. Persaka, Warszawa 2012, s. 214.

⁵³ P. Ceranka, *Podstawowa Organizacja Partyjna PZPR w Ministerstwie Spraw Zagranicznych 1949–1989*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, 2016, nr 27, s. 261–262.

⁵⁴ AAN, Wydział Zagraniczny KC PZPR, sygn. 237/XXII-41, Notatka o stanie kadr MSZ i wnioski w sprawie zmian personalnych z 7 maja 1953 r., s. 1.

⁵⁵ T. Mołdawa, *Ludzie władzy 1944–1991*, Warszawa 1991, s. 208. Stefan Jędrzychowski dzierżył tekę ministra spraw zagranicznych od 22 grudnia 1968 do 22 grudnia 1971 r.

⁵⁶ P. Ceranka, *op. cit.*, s. 271.

obciążały lub która nawiązywała i utrzymywała kontakty pozasłużbowe z obywatelami innych państw bez zgody władz. Mogły zaś pracować te, które prezentowały postawę patriotyczną wobec PRL i czynnie angażowały się w realizację zadań i celów wytyczanych przez PZPR⁵⁷. Impulsem do podjęcia takich działań stała się ucieczka szefa Polskiej Misji Wojskowej w Berlinie Władysława Tykocińskiego, która miała miejsce w 1965 roku.

Bardziej widoczne przekształcenia nastąpiły jednak dopiero po zmianie ekipy rządzącej w grudniu 1970 r. W związku z nasilającymi się nastrojami odprężeniowymi rola polityki zagranicznej zaczęła wzrastać. Wtedy też wyraźnie skonkretyzowano w uchwale Rady Ministrów wymogi stawiane wobec kadr służby zagranicznej. Duży nacisk kładziono na: „aktywną postawę i zaangażowanie ideowo-polityczne”, przygotowanie zawodowe – ze szczególnym uwzględnieniem znajomości języków obcych, wysokie walory moralno-etyczne oraz brak „bliskich krewnych, którzy wyjechali nielegalnie z PRL, pozostali za granicą bez zgody PRL, wyemigrowali z kraju z motywów politycznych, biorą udział za granicą w działalności godzącej w interesy PRL; w pozostałych przypadkach fakt posiadania przez kandydata krewnych za granicą powinien być każdorazowo wnikliwie zbadany w celu stwierdzenia, czy nie jest on przeszkodą dla zatrudnienia w służbie zagranicznej”⁵⁸.

Struktura resortu, począwszy od roku 1945, ulegała systematycznej rozbudowie i specjalizacji. Początkowo opierała się ona na wzorcu przedwojennym, co znalazło wyraz w tymczasowym schemacie organizacyjnym z sierpnia 1945 r. Zakładał on podział resortu na departamenty i biura jako zasadnicze ogniwa, które można podzielić na dwie grupy. W pierwszej z nich koncentrowały się te, które wykształciły się wcześniej na bazie doświadczeń polskich i innych państw (Gabinet Ministra, Protokół Dyplomatyczny, Departament Polityczny, Departament Konsularny, Departament Ogólno-Administracyjny, Biuro Prawne). Drugą tworzyły z kolei te, na których powstanie wpłynęły wymogi ówczesnej sytuacji czy też potrzeb sygnalizowanych przez rząd (Biuro Prac Kongresowych, Polska Komisja Delimitacyjna, Biuro Rady do spraw Repatriacji, Biuro Rady Ekonomicznego, Biuro do spraw Żydowskich)⁵⁹.

Lata siedemdziesiąte charakteryzowały się bardzo wysokim stopniem upartyjnienia całego ministerstwa, które w 1973 r. sięgnęło 87%⁶⁰. Generalnie, jeżeli ktoś nie należał do partii, nie miał szans na karierę w służbie zagranicznej. Potwierdza to

⁵⁷ K. Szczepanik, *Organizacja polskiej służby zagranicznej 1918–2010*, Warszawa 2012, s. 265.

⁵⁸ AAN, Wydział Zagraniczny KC PZPR, sygn. LXXV-338, Załącznik do uchwały Rady Ministrów w sprawie kryteriów doboru i oceny kadr służby zagranicznej, s. 1-2.

⁵⁹ K. Szczepanik, *Wybrane zagadnienia z zakresu ewolucji struktur organizacyjnych polskiej służby dyplomatyczno-konsularnej w latach 1944–1989*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej, t. VI 1944/1945–1989*, pod red. W. Materskiego, W. Michałowicza, Warszawa 2010, s. 11.

⁶⁰ P. Ceranka, *op. cit.*, s. 279.

wykaz stanowisk objętych nomenklaturą z 1977 r., gdzie wyraźnie wskazywano, że do KC PZPR należały decyzje dotyczące m.in. ministrów, wiceministrów i dyrektorów generalnych oraz dyrektorów departamentów. Wszelkie zmiany personalne na stanowiskach wicedyrektora departamentu, naczelnika wydziału lub głównego specjalisty zależały od opinii egzekutywy komitetu zakładowego PZPR.

Dodatkowo w służbie zagranicznej do nomenklatury KC PZPR należeli:

- ambasadorowie i posłowie pełnomocni, radcowie ambasad i poselstw, konsulowie generalni;
- zastępca stałego przedstawiciela i zastępca sekretarza generalnego RWPG delegowani przez PRL;
- kierownicza kadra w organizacjach RWPG, organizacjach dwu- i wielostronnych;
- kierownicy resortowych przedstawicielstw za granicą, kierownicy wydziałów Sekretariatu RWPG i dyrektorzy departamentów Sekretariatu ONZ delegowani przez Polskę;
- przedstawiciele PRL w międzynarodowych organizacjach związkowych, kobiecych i młodzieżowych;
- korespondenci zagraniczni prasy, agencji, radia i telewizji;
- kierownicy stacji zagranicznych PAN;
- kierownicy ważniejszych budów prowadzonych przez polskie przedsiębiorstwa za granicą⁶¹.

W latach 1979-1986 odsetek członków partii na skutek dużej rotacji kadrowej zmniejszył się do około 65%, jednak system nomenklatury nadal dominował. Paweł Ceranka na dowód tego przywołuje przykład Stanisława Kociołka (I sekretarza KW PZPR w Gdańsku w latach 1967-1971, wicepremier – 1970), który został ambasadorem w Belgii i Luksemburgu (1971-1978) oraz Tunezji (1980-1981). Kolejnym stopniem do jego kariery stała się funkcja I sekretarza Komitetu Warszawskiego PZPR, która niewątpliwie wpłynęła na nominację ambasadorską i wyjazd do Moskwy (1982-1985). Potwierdzają to również przykłady Józefa Tejchmy (ambasador w Szwajcarii w roku 1980 i w Grecji w latach 1984-1988), Janusza Obodowskiego (ambasador w NRD – 1985), gen. Czesława Piątkowskiego (ambasador w Jugosławii – 1986-1989), jak również Tadeusza Fiszbacha (radca w Helsinkach – 1982-1986)⁶².

W 1981 r. KC PZPR doprowadził do opracowania wytycznych, u podstaw których legło założenie redukcji systemu nomenklatury o ponad połowę. Wprowadzenie stanu wojennego skutecznie zniwelowało jednak te plany. Jak podkreśla Antoni Dudek, gdy ekipa gen. Wojciecha Jaruzelskiego w 1988 r. podjęła ponow-

⁶¹ *Ibidem*, s. 284.

⁶² *Ibidem*, s. 294.

nie tę kwestię z nadania partyjnego, najrozmaitsze funkcje w Polsce sprawowało 273 200 osób. Natomiast siła przyzwyczajania do tego systemu była tak duże, że jeszcze po powstaniu rządu Tadeusza Mazowieckiego na forum Biura Politycznego zastanawiano się nad sposobami udzielania rekomendacji partyjnych, które pozostawały pod kontrolą członków PZPR. Z kolei Leszek Miller w listopadzie 1989 r. przekonywał nawet, że: [...] wyprowadzenie partii z wojska powinno odbywać się na końcu, [...] pozycji nie powinno oddawać się bez walki⁶³.

Wraz z destrukcją systemu politycznego funkcjonującego w PRL likwidacji uległ system nomenklatury. Tym samym do elity politycznej dostała się duża część kontrelity opozycyjnej. Jednakże, jak podkreśla Wojciech Kostka, po okresie przełomu dostęp do elity stawał się trudniejszy i zaczęła się ona powoli domykać. System nomenklatury został zastąpiony ponadkulturowym związkiem patronów i klientów, który również pozwala na rekrutację wybranych jednostek⁶⁴.

Literatura

- X Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. 29 czerwca – 3 lipca 1986. Podstawowe dokumenty i materiały, Warszawa 1986.
- Bagieński W., *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*, Warszawa 2017.
- Borodziej W., *Od Poczdamu do Szklarskiej Poręby. Polska w stosunkach międzynarodowych*, Londyn 1990.
- Borodziej W., *Wydział Zagraniczny KC PZPR*, [w:] *Centrum władzy w Polsce 1948–1970*, pod red. A. Paczkowskiego, Warszawa 2003.
- Ceranka P., *Podstawowa Organizacja Partyjna PZPR w Ministerstwie Spraw Zagranicznych 1949–1989*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2016, nr 27.
- Dąbek K., *PZPR – retrospektywy portret własny*, Warszawa 2006.
- Friszke A., *Próba portretu zbiorowego aparatu partyjnego*, [w:] *PZPR jako machina władzy*, pod red. D. Stoli, K. Persaka, Warszawa 2012.
- Gasztold P., *Towarzysze z betonu. Dogmatyzm w PZPR 1980–1990*, Warszawa 2019.
- Góra W., *PZPR od I do VII Zjazdu (XII 1948 r.–XII 1975 r.). Rozwój działalności*, [w:] *PZPR (1948–1978)*, pod red. A. Dobieszewskiego, J. W. Gołębiowskiego, Warszawa 1978.
- Informator o strukturze i obsadzie personalnej całego aparatu PZPR*, pod red. K. Persaka, Warszawa 2000.
- Janowski W., *Ustrój władz, zadania i struktura aparatu wykonawczego KC PZPR w latach 1948–1990*, [w:] *Informator o strukturze i obsadzie personalnej*, pod red. K. Persaka, Warszawa 2000.
- Jarząbek W., *Partia a polityka zagraniczna PRL. Uwagi na temat powiązań między Wydziałem Zagranicznym KC PZPR, MSZ i innymi podmiotami*, [w:] *PZPR jako machina władzy*, pod red. D. Stoli, K. Persaka, Warszawa 2012.
- Karpiński J., *Ustrój komunistyczny*, Warszawa 2005.
- Kersten K., *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*, Poznań 1990.
- Kochanski A., *Obsada personalna kierownictwa wydziałów KC PZPR (1948–1990)*, [w:] *Informator o strukturze i obsadzie personalnej centralnego aparatu PZPR 1948–1990*, pod red. K. Persaka, Warszawa 2000.
- Kołodziejczyk N., *Polska Zjednoczona Partia Robotnicza 1948–1986*, Warszawa 1988.

⁶³ www.omp.org, A. Dudek, *Mechanizmy rekrutacji elity oraz kadr w PZPR* [dostęp:16.03.2021].

⁶⁴ W. Kostka, *Nomenklatura – zinstytucjonalizowana elita polityczna Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, „Studia Politicae Universitatis Silesiensis” 2006, nr 2, s. 100.

- Kostka W., *Nomenklatura – zinstytucjonalizowana elita polityczna Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, „*Studia Politicae Universitatis Silesiensis*” 2006, nr 2.
- Mołdawa T., *Ludzie władzy 1944–1991*, Warszawa 1991.
- Romański M., *Funkcjonowanie nomenklatury partyjnej w województwie rzeszowskim w latach 1948/49–1990*, Sandomierz 2011.
- Ruchniewicz K., *Warszawa – Berlin – Bonn. Stosunki polityczne 1949–1958*, Warszawa 2003.
- Szczepanik K., *Organizacja polskiej służby zagranicznej 1918–2010*, Warszawa 2012.
- Szczepanik K., *Wybrane zagadnienia z zakresu ewolucji struktur organizacyjnych polskiej służby dyplomatyczno-konsularnej w latach 1944–1989*, *Historia dyplomacji polskiej, t. VI 1944/1945–1989*, pod red. W. Materskiego, W. Michałowicza, Warszawa 2010.
- Świder K., *Ewolucja elity władzy w Związku Radzieckim i Rosji*, Warszawa 2013.
- Wrona J., *Kompetencje i hierarchia urzędów. Formalna a rzeczywista pozycja polityczna marszałka sejmu, przewodniczącego Rady Państwa, prezesa Rady Ministrów*, [w:] *Władza w PRL. Ludzie i mechanizmy*, pod red. K. Rokickiego, R. Spałka, Warszawa 2011.
- Wrona J., *PZPR a partie satelickie*, [w:] *PZPR jako machina władzy*, pod red. D. Stoli, K. Persaka, Warszawa 2012.